

MİMAR KEMALEDDİN'İN SALAH-AD DİN EYYUBÎ TÜRBESİ TASARIMI

Yıldırım YAVUZ

7 Şubat 1977'de alındı.

* İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'nde yapmakta olduğum doktora çalışmalarının bir bölümünü oluşturan bu yazının gerçekleştirilmesi için Ergün tasarım kopyasını sağlayan, mimar Hasan Tahsin'in torunlarından O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Y.Mimar İbrahim Canbulat'a, belgenin fotoğrafını çeken, Boğaziçi Üniversitesi Matbaa Müdürü sayın Mustafa Nikaarlı'ya, 2 ve 3 numaralı resimleri temin eden, Dhahran University of Petroleum and Minerals Öğretim Üyesi J.Virgil Miller'e, bütün resimlerin çekim ve basım işlerini gerçekleştiren O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi fotoğraf atelyesi şefi Sayın Mehmet Ali Erkin ve fotoğraf teknisyeni Sayın Necati Yurtseven'e yardımları için teşekkür ederim.

1. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi mimarlarından Hasan Tahsin, 1873'de Gelibolu'da, Partalar ailesinden, yapı işleri ile uğraşan Mustafa kalfa ile karısı Fatma'dan doğmuş, baba uğraşını seçerek kendisi de kalfalık yapmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde, Evkaf Nezareti, İnşaat ve Tamiyat Heyet-i Fenniyesi'nde çalışan Hasan Tahsin, hükümet emri ile Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim görerek mimar olmuş, daha sonra Kemaleddin Bey'le birlikte çalışmaya başlamıştır. Kendisi gibi mimar olan oğlu Mehmet Kazım Demirarslan da Kemaleddin Bey'le birlikte Vakıflar'da çalışmış, özellikle Medine'de Evkaf Nezareti tarafından yaptırılan büyük medresenin yapımı ile görevlendirilmiş, bunun için Kemaleddin Bey'le birlikte Medine'ye gitmiştir. Hasan Tahsin Mekke'de Kâbe'nin onarımı ile görevliymiş, 1916'da İskenderiye'ye yaptığı bir gezide İngilizlerce tutuklanmış, 1919'a kadar Mısır'da tutuklu kalmıştır. Dönüşünde yine Evkaf Nezareti'nde ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mimar olarak çalışan Hasan Tahsin, 1943 yılında ölmüştür. Hasan Tahsin, Vakıflarda çalıştığı yıllarda, İstanbul'da Rüstem Paşa Camii ve Yeni Cami'nin onarımı ile uğraşmış, Kudüs'te Mescid-i Akse ve Mekke'de Kâbe'nin onarımında görev almıştır. Ayrıca Sivas'da Yeni Sinemayı ve Sivas Belediye Parkı'ndaki Aslanlı Havuz'u yapmış, Biga kent planı ile Biga Belediyesi'ni, İzmir'de çeşitli Ticari yapıları gerçekleştirmiştir. Dört oğlundan Mehmet Kazım Demirarslan (1898-1971) ve torunlarından altısı (Orhan Demirarslan, Ünal Demirarslan, Kamil Demirarslan, İbrahim Canbulat,

Birinci Ulusal Mimarlık dönemi mimarlarından Hasan Tahsin'in¹ ölümünden sonra arkada bıraktığı özel arşivinde bulunan eski bir ozalit, Ulusal Mimarlık döneminin öncülerinden Mimar Kemaleddin Bey'in şimdiye kadar hiç bir yazılı kaynakta adı geçmeyen, önemli bir tasarımını ortaya çıkarmıştır. Özgün çiziminin nerede olduğu bilinmeyen ozalit kopyanın üzerindeki bilgiye göre, tasarımın Şam'da gömülü olan Eyyubî hanedanının kurucusu Salâh-ad Din Eyyubî için yeni bir türbe olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Yapıtları genellikle ayrıntılı bir biçimde incelenmemiş olan Kemaleddin Bey'in bu tasarımının, Ulusal Mimarlık döneminde geliştirilen mimari biçimleme yöntemlerine yeni bir bakış getireceği inancı ile yayınlanması uygun bulunmuştur.

12. ve 13. yüzyıllar'da Mısır, Suriye ve Yemen yörelerini yöneten Eyyubî hanedanının kurucusu Salâh-ad Din Eyyubî, 1138 yılında Tekrit'te doğmuştur. Azarbeycan'da, Dvin kentinin Kürt asıllı halkından olan babası Eyyub bin Şadi'nin adına kurulan hanedan, Memlûklar'dan önce ikiyüz yıl kadar bu bölgeye egemen olmuştur. Abbasiler'den Musul Atabeyi Nur-ad Din Zengi buyruğunda, amcası Asad-al Din Şirkûh ile birlikte, Mısır'ı Fatimiler'den alan Salâh-ad Din Eyyubî, Nur-ad Din Zengi'nin ölümü üzerine Suriye'yi de ele geçirerek sultan olmuştur. Yaşamı boyunca özellikle Haçlı ordularına karşı yaptığı başarılı savaş ve savunmalarla tanınan Salâh-ad Din Eyyubî, son günlerini Kudüs'te sakin olarak geçirmiş, daha sonra Şam'a giderek kısa süren bir hastalıktan sonra, 4 Mart 1193 tarihinde ölmüştür. Önce Şam kalesine gömülen ölüsü, iki yıl sonra, 15 Aralık 1195'te, Ulu Cami'nin kuzey-batı köşesinde yaptırılan Al-Aziziye Medresesi'ndeki türbesine taşınmıştır.²

Tarihi boyunca bir çok savaş ve yangın geçiren Şam kentinin merkez kesimi çeşitli yıllarda yeniden yapılmıştır. Kenti en çok etkileyen savaşlardan biri, Memlûklar ve Moğollar arasında 1300 yılında olmuş, bu arada Ulu Cami'nin güney-batı duvarı yanarak yıkılmıştır. 1400 yılında Şam'ı ele geçiren Timur kentin hemen tümünü yakarak yok etmiş, böylece Osmanlı yönetimine kadar kendine gelemeyen Şam, Osmanlı döneminde de ancak bölgesel bir küçük merkez olarak varlık gösterebilmiştir. Kent merkezini ve bu arada Emeviler tarafından 8. yüzyıl'da yapılan Ulu Cami'yi temel duvarlarına kadar yok eden son yangın ise 1893 yılında olmuştur.³ Çeşitli yıllarda kentin özellikle merkez kesimini etkileyen bu savaş ve yangınların, Ulu Cami'nin hemen bitişiğindeki 12.

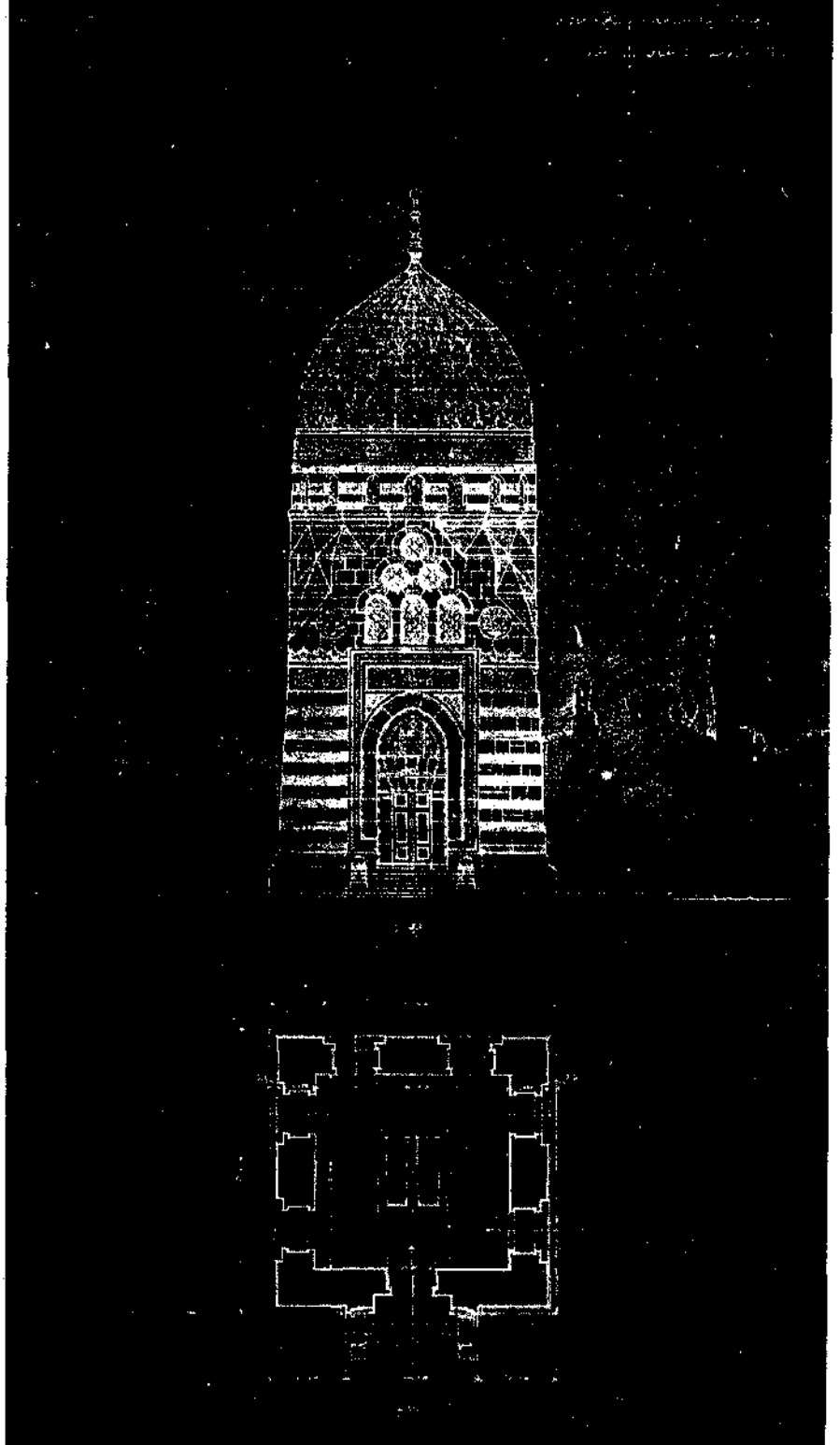
Tahsin Canbulat, Rasime Canbulat) kendisi gibi mimar olmuşlardır. Hasan Tahsin'in yaşamı hakkındaki bu bilgi, iki kızından biri olan sayın Zeliha Canbulat'tan alınmıştır.

2. R. HARTMAN, Şam, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 1970, s.298-310; SOBERNHEIM, Selâh-ad Din Eyyubî, *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, 1966, ss. 103-110; C.H. BECKER, Eyyubîler, *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, 1964, s. 424-429; J.SAUVAGET, Le Cénotaphe de Saladin, *Revue des Arts Asiatiques*, (Beirut): 1930, s. 168.

3. R. HARTMAN, Şam, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 1970, s. 305-306.

Yüzyıl yapısı Al Aziziya Medresesi ile içindeki Salâh-ad Din Eyyubî türbesinede büyük zararlar verdikleri kuşkusuzdur.

Şam üzerine bir gezi kılavuzu hazırlamış olan R.Jamil, türbenin 19. yüzyıl sonlarına kadar terkedilmiş bir yıkıntı olarak durduğunu belirtmektedir. Aynı yazarın verdiği bilgiye göre, Alman İmparatoru II.Wilhelm, 1898'de Şam'a yaptığı bir gezi

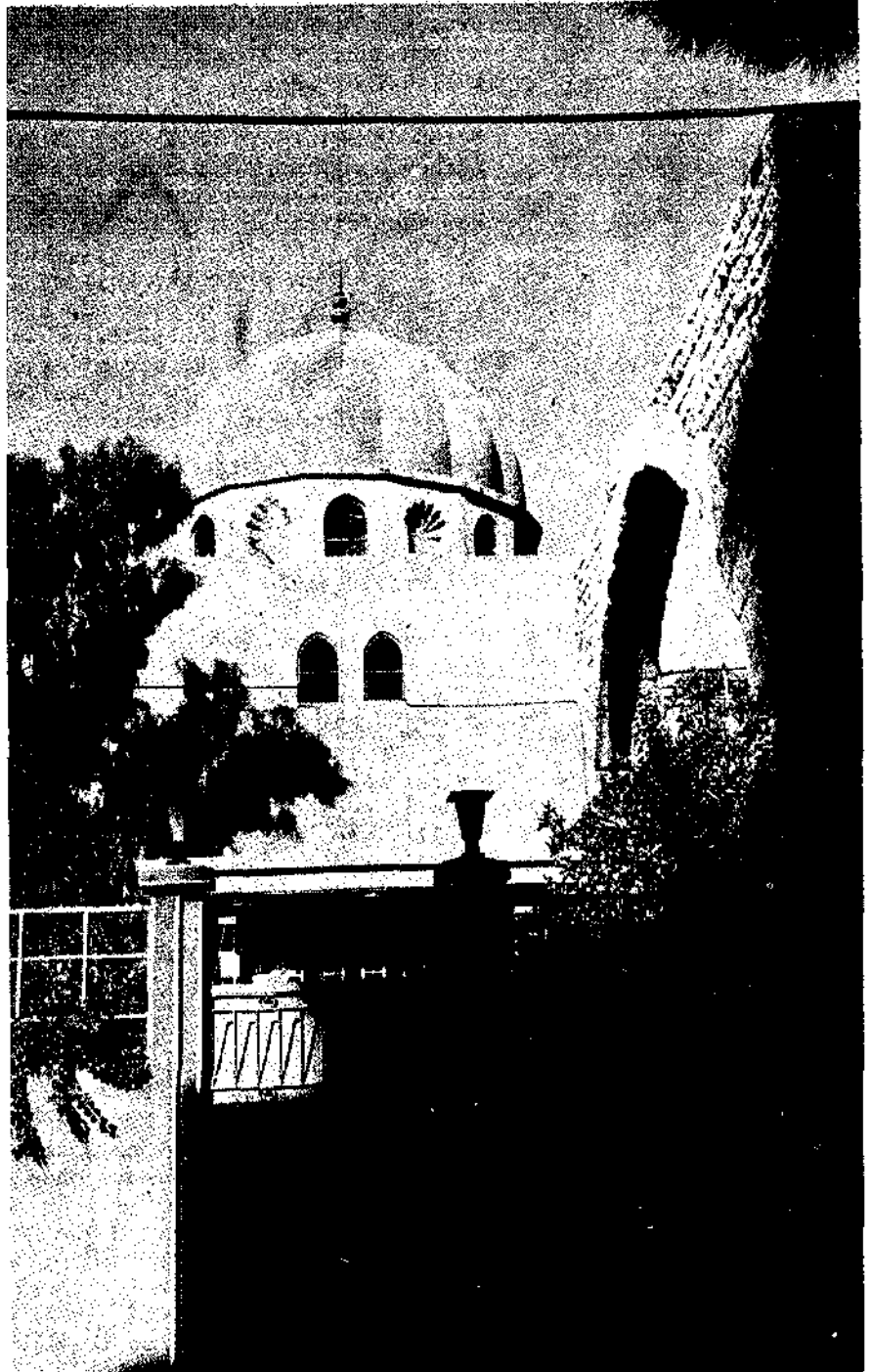
Şekil 1. Mimar Ahmed Kemaleddin Bey'in tasarlamış olduğu Salâh-ad Din Eyyubî Türbesi'nin plan ve 3n-yüz görün çizimleri. Kaynak: Mimar Hasan Tahsin arşivi, İzmir. Özgün çizimin ozalit kopyasından alınan resimde, sağ üst köşede, eski harflerle iki dizin olarak yazılmış: "Şam-ı Şerif'de inşa edilecek Salâh-ad Din Eyyubî hazretleri türbelerinin profesidir. Mikyası 1/100 metre" başlığa görülmektedir. Sol alt köşede, Mimar Kemaleddin Bey'in eski harflerle atılmış imzası, 3n-yüz çizimi altında: "cepheden", plan çizimi altında ise: "plan" sözcükleri bulunmaktadır. Plandaki ölçüler Latin rakamları ile verilmiştir. Görünüşe göre, 3n-yüz çizimin çini mürekkebi ile yapılmış ve 3n-yüz çizimindeki gölgelendirmeler için renkli boya kalem ya da kurşun kalem kullanılmış olması gerekmektedir.

4. R. JAMIL, *Damas-Palmyre-Baalbek*,
Damas: Librairie Universelle-Les
Cuides Verts t.y., s. 125.

5. J. SAUVAGET, *Le Cénotaphe de Saladin*,
Revue des Arts Asiatiques, (Beirut):
1930, s. 109.

sırasında yapının onarılması için emir vermiştir.⁴ J.Sauvaget de yapının onarımının 1903'de tamamlandığını belirtmektedir.⁵

19.Yüzyıl'ın son çeyreğinde, Alman Emperyalizminin Doğu Politikası ve Bağdat Demiryolu için uluslararası düzeyde verilen savaş, II. Wilhelm'in Suriye ve Irak yörelerine ilgi duymasına neden olmuştur. İmparatorun Şam'a yaptığı gezi sırasında, Suriyeliler tarafından bir halk kahramanı olarak tanınan Salâh-ad Din'in türbesini onartarak Araplar'ın gözüne girme çabaları da aynı nedene bağlanabilir.

Şekil 2. Salâh-ad Din Eyyubi Türbesi, Şam
Al-Aziziya Medresesi, ana eyvanı
yönünden görüldü.

Ağustos 1976.

1898-1903 yılları arasında II.Wilhelm'in emri ile onarılmış olan bugünkü türbenin Kemaleddin Bey'in yapmış olduğu tasarımla hiç bir ilintisi bulunmamaktadır (bak: şekil 1 ve şekil 2). 1193-1195 yılları arasında, Salâh-ad Din'in oğullarından Mısır'ın yöneticisi Malîk Al-Aziz tarafından yaptırılan Al-Aziziya Medresesi'nin ana eyvanının sağındaki odada yer alan bugünkü türbe, kare planlı, dikdörtgen prizma biçimindeki bir yapı üzerine doğrudan oturtulmuş onaltı yüzlü bir kasnak tarafından taşınan, onaltı dilimli bir kubbeden oluşmuştur. Çevresi yüksek taş duvarlarla korunmuş türbe dışındaki mezarlıkta, 1913 yılında İstanbul'dan Kahire'ye uçarlarken Teberiyeye yakınlarında düşerek ölen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk hava şehitleri, Fethî, Sadık ve Naci Beylerin mezarları bulunmaktadır. Bugün bir bölümü yıkılmış olan medresenin türbeye bitişik olan eyvanının ön kemeri ayakta durmakta, sağlam olan bölümler müze olarak kullanılmaktadır.

Beden duvarlarının büyük bir bölümü yenilenerek sıvanmış olan türbenin eyvana bakan duvarının alt bölümü ile medrese avlusuna bakan yüzü, kesme taşla yapılmış özgün biçimlerini korumaktadırlar. Her yüzün üst bölümünde, orta doğrultuda yer alan birer çift, sivri kemerli, küçük pencere ile aydınlanan türbeye, eyvan yönündeki kapıdan girilmektedir. Onaltı yüzlü kubbe kasnağının sekiz yüzünde birer adet sivri kemerli pencere bulunmakta, geri kalan yüzlerde ise, üzerleri Emevi geleneğine uygun, istridye kabuğu biçimli kavsaralarla örtülü nişler yer almaktadır. Üzeri sıvanarak yeşile boyanmış olan dilimli kubbe kısa bir alemle bitirilmiştir.

Türbenin doğu yüzüne 17.yüzyılda yerleştirilmiş çini bir yazıtta, Türkçe olarak, Salâh-ad Din'in Kudüs'ü Haçlılar'ın egemenliğinden kurtaran kişi olduğu belirtilmiştir.⁶ Yine aynı yıllarda türbenin iç duvarlarının bazı bölümlerine yerleştirilen Türk çinilerinden yapının 17. yüzyılda bir onarım daha gördüğü anlaşılmaktadır.

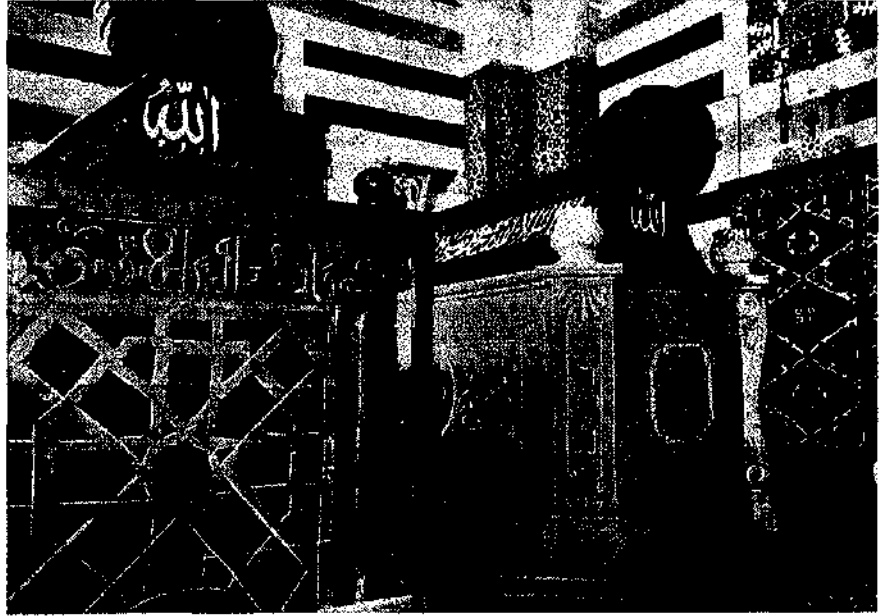
Türbenin içinde, kubbeyi taşıyan ve ayakları köşelerde birleşen yüksek sivri kemerler, üzengiler düzeyine kadar, mavî-beyaz 17. yüzyıl Türk çinileri ile kaplanmışlardır. Kemerlerin içinde kalan duvar yüzeyleri ise, son onarımda, yatay sıralar halinde, beyaz, pembe ve gri renkli kesme taşlarla kaplanmıştır. Her duvarın orta doğrultusunda, üstteki ikiz pencerelerin hemen altında, yine üç renkli, geçmeli taşlarla yapılmış, ortalarında geometrik desenli, renkli taş mozaik göbekler olan dikdörtgen levhalar görülmektedir. Bunların biraz altına, benzer biçimde yapılmış, geometrik desenli mozaik kurslar yerleştirilmiştir.

Türbe içinde yanyana duran iki sandukadan mermer olanı, 1903 onarımında Salâh-ad Din Eyyubî için konulmuştur (bak: şekil 3). Üzeri geometrik motiflerle bezeli ahşap sanduka ise 12.Yüzyıldan kalma eski bir yapıt olup, halk arasında Salâh-ad Din'in veziri Kadı Al Fadıl'ın mezarı olarak anılmaktadır. Ancak, Al-Fadıl'ın, medresenin kurucusu Malîk Al-Aziz'le birlikte Kahire'de gömüldüğü bilindiğinden ve Aziziya Medresesi içinde önemli ikinci bir kişinin gömülü olduğu tarihi kaynaklarca belirlenmediğinden, Sauvaget, bu sandukanın 1903 onarımından önce Salâh-ad Din Eyyubî'ye ait olduğunu, onarımdan sonra ise bu çok önemli ahşap yapıtın atılmayarak yeni sandukanın yanına konduğunu belirtmektedir.⁷ Kubbenin ortasından sanduka üzerine, II.Wilhelm ve II.Abdülhamid'in monogramlarını taşıyan gümüş bir kandil sarkıtılmıştır. II.Wilhelm tarafından sanduka üzerine konulan metal çalengin ise 1918'de İngilizler tarafından götürüldüğü anlaşılmaktadır.⁸

6. R. RAMIL, *Damas-Palmyre-Baalbek*, Damas: Librairie Universelle-Les Guides Verts t.y., s. 126.

7. J. SAUVAGET, *La Cénotaphe de Saladin*, *Revue des Arts Asiatiques*, (Beirut): 1930, s. 168-169.

8. R. JAMIL, *Damas-Palmyre-Baalbek*, Damas: Librairie Universelle-Les Guides Verts t.y., s. 125.

Şekil 3. Salâh-ad Din Eyyubî Türbesi, Şam.
İç görünüş.
Kaynak: A.Chahinian B.P. 2593,
Damascus, Syria.

Mimar Kemaleddin Bey'in elimizde ozalit kopyası bulunan Salâh-ad Din Eyyubî türbesi tasarımının nedenleri çok belirgin değildir. Tasarımın bugünkü türbenin yerinde, ya da Şam'da başka bir arsa üzerinde yapılmak için hazırlandığı ancak gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Özgün çizim üzerinde tarih bulunmaması nedeni ile tasarımın ne zaman yapıldığı da bilinmemektedir. Ancak, türbenin yapımına başlama kararının 1917 yılında verildiğini 13 Nisan 1917 tarihli bir İstanbul gazetesinde çıkan aşağıdaki haberden anlamaktayız;

Salâh-ad Din Eyyubî'nin Türbesi:

Suriye gazetelerinden okunduğuna göre, Salâh-ad Din Eyyubî'nin Şam'daki türbesinin Arap usul mimarisinde olarak yeniden inşası takarrür etmiştir (kararlaştırılmıştır). Bu bâptaki planlar Evkaf Nezareti marifetiyle tanzim ettirilmiştir. İnşaat az zaman zarfında hitam (son) bulacaktır.⁹

9. Sabah, (İstanbul), 13 Nisan 1917, s.3.

Buna göre tasarımın en geç 1917 yılı başlarında bitirilmiş olması gerekmektedir. Bugün ayakta olan yapı üzerinde bildiklerimiz, 1917 yılında türbenin onarım görmüş, sağlam bir durumda olması gerektiğini ortaya koymakta, bu ise gazete haberinden edindiğimiz bilgi ile çalışmaktadır. Evkaf Nezareti'nin türbenin yeniden yapılması için girişimlerini, gazete haberinde de belirtildiği gibi, Salâh-ad Din Eyyubî'nin kişiliğine daha yakışan ve geleneksel Arap mimarisine daha uygun bir yapının gerçekleştirilmesi isteklerine, ya da, bugün bile yoğun biçimde yapılarla boğulmuş olan Ulu Cami çevresinin düzenlenmesi amacı ile türbenin kent içinde başka bir yere taşınması planlarına bağlıyabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde etkinliklerini arttıran Arap Ulusçuları'nın, Arap topraklarındaki geriliğin nedeni olarak gördükleri Osmanlı yönetimine karşı giriştikleri özgürlük çabaları, özellikle II.Meşrutiyet döneminde, yüzyıllar boyu kendi yazgısına terk edilmiş bu yörelerde bir takım geliştirici önlemler alınmasına neden olmuştur. Evkaf Nezareti'nin böyle kargaşalı bir ortamda Şam'daki bir bölük eski yapının, bu arada

10. Y.N. BAYUR, *Türk İnkılabı Tarihi*,
c. 3, kısım 3, Ankara: Türk Tarih
Kurumu, 1967, s. 465.

Salâh-ad Din türbesinin onarım ya da yeniden yapımına girişmesini, İstanbul Hükümeti'nin o yıllarda geçerli Osmanlı Ulusçuluğu ilkelerine uygun olarak, bu yörelere ilgi göstermesinin ve büyük bir olasılıkla buralarda yeni kentsel düzenlemelere girişmesinin bir sonucu olarak görebiliriz. Ne var ki, 4.Ordu Merkezi olan Şam, 30 Eylül 1918 tarihinde Fransız orduları tarafından alınmış ve böylece, zaten geç kalmış olan kenti yenileştirme ve düzenleme çabaları sonuçlanamamıştır.¹⁰ 1917 Nisan'ında yapımına başlanacağı bildirilen Salâh-ad Din Eyyubî türbesi de, büyük bir olasılıkla, Suriye yöresinde gelişen savaş nedeni ile gerçekleştirilemeden kalmıştır.

Elemizdeki ozalit kopyadan algılayabildiğimiz kadarı ile, Kemaleddin Bey'in tasarladığı türbe, iç ölçüleri 6.00 m x 6.00 m, dış ölçüleri 8.80 m x 8.80 m olan, kare planlı, üzeri kubbeli bir yapıdır (bak: şekil 1). Yapının tam ortasındaki kare seki üzerine yerleştirilmiş olan çifte sandukalar büyük bir olasılıkla bugünkü türbede bulunan eski ve yeni sandukaları bir arada yansıtmakta, böylece tasarımın 1903 onarımından sonra yapıldığı kanıtlanmaktadır. Giriş dışındaki duvarların orta doğrultularına göre bakışımı (simetrik) olarak düzenlenmiş, ikişerden altı adet büyük pencere ile aydınlanan türbeye, giriş önünde bulunan, 4.10 m enindeki merdivenle çıkılmaktadır. Ön-yüz çiziminde dört, plan çiziminde beş basamaklı gösterilmiş olan merdivenin alt basamağının iki başında, kare bir tabana oturan, sekizgen gövdeli, üzerleri yuvarlak külahlı bir çift baba görülmektedir.

Yaklaşık 1.00 m yüksekliğinde, üst kenarları iç-bükey bir silme ile belirlenmiş ve yapı yüzeyinden 0.25 m dışarı taşan bir tabla üzerinde oturtulmuş olan türbeye, yapının yarı yüksekliği boyunda, 1.40 m eninde, çevresi geniş profilli bir silme ile çerçevelenmiş yüzeysel bir pano içindeki çift kanatlı kapıdan geçilerek girilmektedir. Çizimde görüldüğü gibi, kapı açıklığı değişik renkli taşlarla örtülü, geçmeli bir düz kemerle geçilmiş, hemen üzerine, yine değişik renkli taşlarla örtülü, geçmeli, basık bir hafifletme kemeri yerleştirilmiş, iki kemerin arasında kalan kemer tablası arabesk motiflerle bezenmiştir. Hafifletme kemerinin üzerinde, üç kartuşlu, tepelikli, kare bir yazıtlık (kitabelik) görülmektedir. Klasik çağ Osmanlı mimarisinin biçim ve ölçülerine uygun, yüksek bir sivri kemerle çerçevelenerek bir taç kapı görünümü kazanan girişin yüzey düzenlemesi, sivri kemerin köşelerine konulan arabesk bezemeler ve tepesine yerleştirilen diktörtgen biçimli ikinci bir yazıtlıkla tamamlanmıştır.

Yapının 1.15 m kalınlığındaki beden duvarları, taç kapının içindeki sivri kemerin üst düzeyine kadar, erken Osmanlı geleneğine uygun, yedişer sıra kesme taş ve tuğla bandından oluşan ve yukarı doğru hafifçe eğimlenen almalı duvar biçiminde tasarlanmışlardır. Yapının alt bölümünü oluşturan almalı duvar örgüsü, tüm yapı çevresini dolaştığı belli olan, üst kenarı palmet motifleri ile süslü, geniş bir yazıt (kitabe) kuşağı ile tamamlanmaktadır. Duvarların bundan sonraki üst bölümü yalnızca kesme taştan yapılacak biçimde tasarlanmış olup, kubbe kasnağına kadar düz olarak çıkmaktadır. Kubbeyi taşıyan köşe bingilerinin dış yüzleri, köşelerde, yazıt kuşağının üstünden başlayarak üçgen pahlarla kademelenmekte ve kubbe kasnağının altında onaltı kenarlı bir düzlem oluşturmaktadırlar. Kasnağın daha yüksek olan alt bölümünde, açıklıkları filgözü şebekelerle örtülü, sivri kemerli onaltı adet pencere bulunmakta, daha az yüksek

olan üst bölümde ise, kasnağı çepeçevre dolanan ikinci bir yazıt kuşağı yer almaktadır.

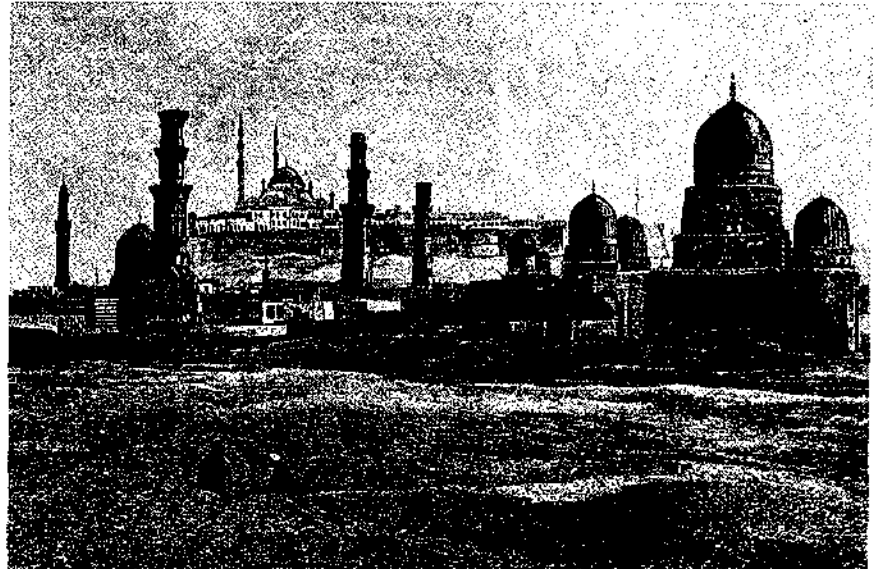
Yapının üst bölümünde, büyük bir olasılıkla her yüzde yinelenen özel bir pencere düzenlemesi önerilmiştir. Köşe bingilerinin dış yüzlerini oluşturan pahlı kademelenmeden arta kalan üçgen yüzeylerde, üst üste üç dizi pencere bulunmaktadır. En altta, yarım daire kemerli üç küçük pencere görülmekte, bunun üzerinde, alt dizinin kemer aralarına rastlayan bir çift daire pencere yer almakta, en tepede ise, orta dizideki pencerelerin üst ortasına gelen tek bir daire pencere ile yüzey düzenlemesi tamamlanmaktadır. En alttaki pencere dizisinin iki yanında, bir çift, üzeri yazılı, kabartma kurs bulunmaktadır. Yüzleri filgözü şebekelerle örtülü daire biçimli ve yarım daire kemerli pencerelerin dış eğrilerini izleyen kemer taşları birbirlerine bağlanarak, tümü üçgen bir biçimde düzenlenen pencere dizilerinin belirginleşmesini sağlamışlardır.

İki bölümlü yüksek kasnak üzerine oturan, miğfer biçimli sivri kubbenin kesme taşla yapılması öngörülmüş, kubbenin dış yüzü, kabartma taş tekniği ile gerçekleştirilmesinin istendiği izlenimini veren, arabesk motiflerle bezenmiştir. Yapının tasarımı, kubbenin tepesine yerleştirilmiş yüksek bir alemle tamamlanmıştır.

Eyyubî'ler tarafından Selçuklular'dan örnek alınarak Suriye ve Mısır'a getirilen türbeli medrese tipi, 14. ve 15. yüzyıllarda, Memlûklar çağında, özellikle Mısır'da daha da geliştirilmiş, cami, medrese, türbe karışımı yapıların en gösterişli örnekleri Kahire ve çevresini süslemiştir. Türbeli medreselerde, türbe genellikle cami olarak kullanılan ana eyvanın bitişiğindeki bir odada yer almıştır.¹¹ 12. Yüzyıl yapısı Al-Aziziya Medresesi'nde de durum böyledir. Türk asıllı Memlûklar tarafından Türkiye'den aktarılan yeni tip türbe mimarisi Mısır'da özel bir biçimleme ile gelişmiştir. Özellikle, Kahire'nin hemen dışında çok ilginç bir mezarlık oluşturan Halife türbeleri (bak : şekil 4), kare planlı dikdörtgen prizma yapılar üzerine oturan miğfer biçimli kubbeleri, bunları taşıyan çok yüzlü ya da dairesel kasnakları, ve alt yapı ile üst yapı arasında geçişi sağlayan, üçgen ya da yuvarlak pahlı kademelenmeleri ile Kemaleddin Bey'in tasarladığı Salâh ad Din Eyyubî Türbesi'ne şaşılabilecek derecede benzemektedirler.¹²

11. E. KUNEL, *Islamic Art and Architecture*, London: G. Bell and Sons Ltd., 1966, s. 114.

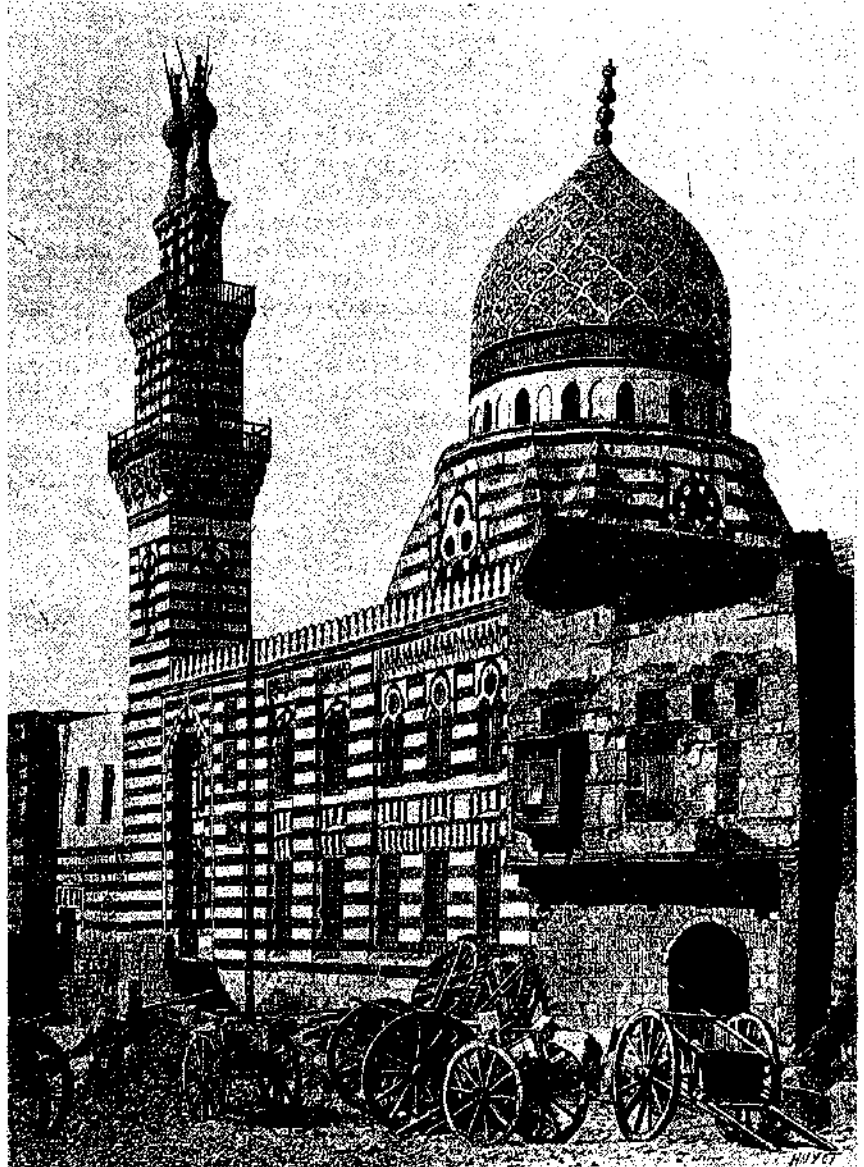
12. Memlûk türbe mimarisi üzerinde daha fazla bilgi edinmek ve örneklerini görmek için bak: E. KUNEL, *Islamic Art and Architecture*, London: G. Bell and Sons Ltd., 1966, s. 115, resim 67; G. Le BON, *La Civilisation des Arabes*, Paris: Firmin Didot et Cie, 1884, s.196-243, şekil 92, 103,104,105,107; D.T.RICE, *Islamic Art*, New York: Praeger,1965, s.143-146, şekil 146; E.J. GRUBE, *The World of Islam*, London: Paul Hamlyn, 1966, s. 106-109; D. et J. SOURDEL, *La Civilisation de l'Islam Classique*, Paris: Arthaud, 1968, şekil 75; C.E. ARSEVEN, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Yayınevi, s. 46-49, şekil 197-199.

Şekil 4. 15.Yüzyılda, Memlûklar döneminde yapılan Halifeler Mezarlığının genel görünüşü, Kahire.
Kaynak:G.Le BON, *La Civilisation des Arabes*, Paris: Firmin Didot et Cie., 1884, s. 231.

Kemaleddin Bey'in elimizde bulunan özgün tasarım kopyasındaki türbenin biçimlenmesinde en olumlu yön, hiç kuşkusuz, yapının yapılacağı çevreye uyması için gösterilmiş olan çabadır. Kendisinin Arap ve İslam Mimarisi üzerindeki derin tarihi bilgisini de kanıtlayan tasarım, Eyyubîler'den sonra Mısır ve Suriye'yi ele geçiren Memluklar'ın yukarıda belirtilen anıtsal türbelerini anımsatmaktadır. Örneğin, 1496 yılında Kahire'de yapılmış olan Kayıtbay Türbesi'nin üst bölümü ve kubbesi, Kemaleddin Bey'in Salâh-ad Din Türbesi'ne model olabilecek kadar benzemektedir. Kubbeyi taşıyan yuvarlak kasağın yüzey düzenlenmesi iki yapıda da eş biçimlidir.¹³ Üst bölümdeki üç dizi pencere düzenlemesi ve biçimleri ise yalnız Kayıtbay türbesinde değil, öteki Memlûk türbelerinde de eşdeğer bir biçimde ele alınmışlardır. Salâh-ad Din Türbesi'ndeki köşe bingilerinin dış yüzlerindeki kademelenmeler, daha çok Kahire'deki Akhor Camii'nin, dış yüzleri üçgen pahlı kubbe geçişini anımsatmaktadır (bak: şekil 5). Tasarı türbenin giriş kapısı üzerinde görülen, basık kemerle hafifletilmiş düz kemer düzenlemesi ise, Eyyubîler çağında, Suriye Mimarisi'nde sık

13. Kayıtbay Türbesi'nin resmi için bak: D.T. RICE, *Islamic Art*, New York: Praeger, 1965, s. 146.

Şekil 5. 15.Yüzyıl'da, Memlûklar döneminde yapılan Akhor Camii'nin görünüşü, Kahire.
Kaynak: G. Le BON, *La Civilisation des Arabes*, Paris; Firmin Didot et Cie., 1884, s. 227.

14. Karşılaştırmak için bak: D. et J. SOURDEL, *La Civilisation de l'Islam Classique*, Paris: Arthaud, 1968, s. 529.

karşılaşılan bir çözüm olup, örneğini Şam'da, 1213 tarihli Maridaniya Medresesi'nin mescit girişinde görmek olasılığı vardır.¹⁴

Kemaleddin Bey'in Salâh-ad Din Eyyubî Türbesi için yapmış olduğu tasarım, Suriye ve Mısır Mimarisen uygun, İslam türbe geleneğini devam ettiren ve yapılması düşünülen çevreye yabancılaşmayacak bir tasarım olarak olumlu bulunabilir. Tasarımın o dönemdeki Arap Ulusçuluğu açısından ulusal Arap mimarisine bir katkıda bulunduğu da açıkça görülmektedir. Ancak, Kemaleddin Bey türbenin tasarımında geleneksel Osmanlı mimarisinden esinlendiği bir takım öğeleride kullanmıştır. Örneğin, taç kapının genel biçimlemesi ile, yapının alt bölümünde kullanılan tuğla-taş karışımı almalı duvar bu öğelere örnek olarak gösterilebilirler. Eyyubîler'den başlayarak Suriye ve Mısır yapılarında yüzey süslemesi olarak iki ayrı renkte taşla yapılan almalı duvar örgüsü gelenekleştiği için, tasarımda görülen bu yaklaşımda çevreye uyum açısından aykırı düşmemektedir.¹⁵

15. E. Kühnel, Eyyubîler etkisindeki Memlûk mimarisinde, sarı ve koyu kırmızı taşlardan yapılmış almalı duvarların, yatay etkiyi arttırmak ya da yüzey süslemesi olarak kullanılmak için yapıldıklarını, bunların daha sonraları yalnızca yüzey kaplaması olarak da kullanıldıklarını, pencere ve kapı lentolarında iki renkli taşlar kullanılarak görüldüğünü zenginleştirildiğini belirtmektedir. E. KÜHNEL, *Islamic Art And Architecture*, London: G. Bell and Sons Ltd., 1966 s. 116.

Tarihi Memlûk türbe mimarisine Kemaleddin Bey'in en önemli katkısı, mühendislik eğitiminin vermiş olduğu bilgi ya da önsezi ile kubbeyi tarihi Mısır ve Suriye türbelerinin tersine, taşıyıcı duvarlarla hem-yüz oturtması olmuştur. Böylece, düşey yönde görsel bir devamlılık sağlanmış, kare planlı ana gövdeden kubbeye geçiş çok daha yumuşak ve uyumlu olmuş, buna karşılık duvarlardaki açılmaları önlemek ve taşımayı kolaylaştırmak için, alt bölüm hafifçe dışa doğru eğimlendirilerek tabana oturtulmuştur.

Kemaleddin Bey'in tasarımlarından Ahmed Cevad Paşa, Gazi Osman Paşa ve özellikle Mahmut Şevket Paşa türbelerinde görülen aşırı seçmeci yaklaşım, Salâh-ad Din Eyyubî Türbesi'nin tasarımında görülmemektedir. Türbe, bölgesel mimarlık açısından da tutarlı sayılabilecek, tarihsel bir biçimleme ile ele alınmıştır. İmparatorluğun çöküş döneminde tasarlanmış son türbe olarak saptanabilen yapının çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiş olması ise, Osmanlı mimarlık tarihi açısından önemli bir kayıp sayılabilir.

TOMB OF SALADIN AYYUBID IN DAMASCUS

ABSTRACT

A recently found blue-print in private possession of the deceased Turkish architect, Hasan Tahsin, has revealed a hitherto unknown design by Ahmed Kemaleddin Bey, one of the leaders of the national movement in Turkish architecture during the second constitutional period.

According to the heading on the blue-print, the design was made as a new tomb for Saladin Ayyubid, the founder of the Ayyubid dynasty which ruled Syria, Egypt, and Yemen during the 12th. Century.

The existing tomb of Saladin, who is accepted as a national hero by the Syrians, was almost completely rebuilt in 1903 by special order of the German Emperor, Wilhelm II., on occasion of his visit to Damascus in 1898. Germany's interest in the Middle East and the Baghdad Railway, which was to connect the Persian Gulf to the German Empire, was presumably responsible for this order, as it was going to bind the Arab Nationalists and Germany in closer ties.

Kemaleddin Bey's design for a new tomb, which can approximately be dated to 1917, seems to have no resemblance to the existing tomb, and the reason why the tomb has been redesigned in such a short time after its restoration is dubious. However, this might be explained by the prevailing Ottoman nationalism of the period, through which the government in Istanbul tried to control the Arab nationalists by showing closer interest to the long neglected Arab provinces in general, and Syria in particular.

Saladin's tomb, located inside the Madarasa Al-Azizya, outside the north-west corner of the great Omayyad Mosque, was so obliterated by fires and wars which have devastated the city for centuries that, little remains from the original edifice except the lower parts of the walls, the frontal arch of the main liwan of the Madarasa Al-Azizya, and the original wooden cenotaph of Saladin standing by the side of the new marble sarcophagus, placed during the 1903 restoration.

The new tomb is designed in accordance with the tradition of local Syrian tombs, having a sixteen lobed cupola standing on a sixteen sided drum, perforated with alternating blind niches which are covered by conch-shell squinches, and small windows topped by pointed arches. The interior walls are covered with horizontal and alternating courses of white, pink, and grey cut stone. Decorative panels with intricate geometric patterns made with colored marble mosaics are inlaid on the walls, just below the small windows which light the interior. The blue and white Turkish tiles at the inner corners, and a tile plaque, written in Turkish at the entrance, indicates a further 17th. Century restoration of the tomb by the Ottoman ruler of the province at that period.

Kemaleddin Bey's design by contrast, suggests a tomb in Mamluk style with a helmet shaped cupola over a simple, square plan, and a grand portal in Ottoman style, well decorated by various arches made by alternately used colored stones. The lower part of the walls is also designed in early Ottoman style, with alternating courses of brick and cut stone, whereas the upper part of the building is truly derived from Mamluk tombs with the triangular window layout of the transition zone and the exterior decoration of the cupola that seem to be common to almost all of the Khaliphs' tombs in the 15th. Century necropolis outside Cairo.

Kemaleddin Bey's design was not realised, most probably due to the fall of Damascus to invading French armies in 1918. The fact that the tomb was designed at a time when Turkish nationalism was at its climax in arts and politics, makes it interesting in that the leading Turkish architect of the period had been modest enough to cast away his national tendencies while designing for an Arab national hero. Had the tomb ever been built, it might have been an important monument for the cause of Arab nationalism, executed in an historical style, which was derived from traditional Arab architecture.

KAYNAKLAR :

- BAYUR, Y.H. *Türk İnkılabı Tarihi*. c. 3, kısım 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967.
- BECKER, C.H. Eyyubîler. *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1964, s. 424-429.
- GRUBE, E.J. *The World of Islam*. London: Paul Hamlyn Ltd., 1966
- HARTMAN, R. Şam. *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 1970, s.298-310.
- JAMIL, R. *Damas-Palmyre-Baalbek*. Damas: Librairie Universelle- Les Guides Verts, t.y.
- KEMALİDİN, A. *Mimari-i İslam. Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa: Hüdavendigâr Vilâyeti Şehremaneti, 1906, s.142-187.
- KÜHNEL, E. *Islamic Art and Architecture*. London: G. Bell and Sons Ltd., 1966.
- LAMMENS, H. Suriye. *İslam Ansiklopedisi*; C. 11, 1970, s. 51-56.
- Le BON, G. *La Civilisation des Arabes*. Paris: Firmin Didot et Cie., 1884.
- RICE, D.T. *Islamic Art*. New York: Praeger, 1965.
- Sabah*, (İstanbul); 13 Nisan 1917.
- SAUVAGET, J. Le Cénotaphe de Saladin. *Revue des Arts Asiatiques*, (Beirut); 1930, pp. 168-175.
- SOBERNHEIM. Salâh-ad Din Eyyubî. *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, 1966, ss. 103-110.
- SOURDEL, D. et J. *La Civilisation de l'İslam Classique*, Paris: Arthaud, 1968.
- YÄVUZ, Y. İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri. *O.D.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 2, n. 1, 1976, s. 9-34.

